

Wittgensteino kriterijø semantika

Saulenė Puėiliauskaitė

*Kauno Vytauto Didžiojo
universitetas, Filosofijos katedra
K. Donelaičio g. 52,
LT-44261 Kaunas,
el. paštas kat1003@ktu.lt*

Straipsnyje yra pristatomas naujas Wittgensteino kalbos tyrinėjimo būdas, skiriantis ją nuo daugelio reikšmės teoretikø. Užuot klausæs apie kalbos išraiškø teisingumo sąlygas, Wittgensteinas iškėlė klausimą apie jos kriterijus. Tikroji filosofinė intriga išryškėja tuomet, kai paaiškėja, jog ne visuomet išraiškø vartojimo kriterijus yra objektas, *apie* kurą kalbama, mat yra išraiškø, kurios nereikia objektø. Tokios išraiškø yra betarpiškø vidinės tikrovės manifestacijos kalboje – *Äußerungen*. Pagal ką galima spræsti apie tokio išraiškø vartojimo teisingumą, ir bando atsakyti Wittgensteinas.

Raktaþodþiai: kriterijus, simptomai, vidinė tikrovė, manifestacija, evidencija, konvencija, gramatika

„Kalbos þaidimai“, su kuriais yra áprasta sieti vėlyvojo Wittgensteino kalbos filosofijos vardà, tikrai nei tematiškai, nei terminologiškai neiðsemia viso ðios filosofijos probleminio ir eksperimentinio turinio. Apie daugelà naujø mąstymo perspektyvø ðioje filosofijoje tik uþsiminta, o uþuominø tikrai nepakanka, kad galėtume sakyti Wittgensteino mintà suprata iki galo. Vienas tokiø tik „lengvai nuðkicuotø“ Wittgensteino „albumo“ puslapiø tyrinëtojø yra pavadintas „kriterijø problema“. Lietuvoje ði problema yra ne tik kone neiðtirta, bet, ko gero, net menkai tepristatyta. Kitur ji yra išskiriama kaip atskiras ir originalus Wittgensteino ánaðas á filosofijà, save vadinançià „kalbos filosofija“ (Lycan 1971).

Keldami uþdavinà pristatyti ðià problemà, apþvelgime kriterijaus klausimą vėlyvojo Wittgensteino raðuose. Ketindami pateikti ðios problemos apybraiþas, savo tikslu laikome, *pirma*, jos apibūdinimà, *antra*, jos filosofiniø iðvadø nustatymà: bandysime atsakyti á klausimą, kokie yra ðios problemos suformulavimo padariniai post-vitgenðteikiškai kalbos filosofijai.

Su viena sąlyga ðià problemà galime pavadinti „kriterijø semantika“. „Semantika“ reiðkia reikšmės mokslà, kuris analitinës filosofijos tradicijoje suprantamas kaip „reikšmės teorija“. Todël „semantikos“ terminas turi savyje nuorodà á *teorinà* mąstymà. Tuo tarpu vėlyvasis Wittgensteinas jokios reikšmės teorijos neplëtojo, todël ir *nesukūrë* jokios „kriterijø semantikos“. Wittgensteinas tik *iðrado naujà filosofinà judesà* jis pabandë (ir jo „kriterijø semantika“ tëra eksperimentinio pobūdþio judesys) tyrinëti kalbà keliant klausimą, kokie yra mūsų þodþio (išraiškø, pasakymø, sakiniø) vartojimo *kriterijai*. Ši nauja klausimo këlimo kryptis ir yra mūsų nagrinëjamos pro-

blemos ðerdis. Be to, ji parodo, jog esama ir kitø būdø tyrinëti kalbà nei paplitusi ir kur kas labiau nuvarginta „teisingumo sąlygø“ arba „T-teorijos“ alternatyva.

Wittgensteino pastabos apie kriterijus yra iðbarsytos, ir aptinkamos jo raðuose maþdaug nuo 1932/3 metų. Sisteminiø kriterijø aptarimo jo filosofijoje nėra ir negali būti – tai lemia pats vėlyvojo Wittgensteino filosofavimo būdas. Þymus vitgenðteinologas Hackeris netgi abejoja, ar tai techninis terminas – veikiausiai jo vartojimas „ið esmës, nors ir ne vienodai, sutampa su áprasta þodþio reikðme. Tai ne reikðmës *teorijos* dalis, bet kuklus instrumentas apraðymui būdø, kuriais yra vartojami þodþiai“ (Hacker 1990: 546). Todël norëdami geriau suprasti Wittgensteino siūlomà naujà klausimo apie kalbà kryptà „turëtume atsitraukti nuo teorijos ir paklusti kantriam apraðymui“ (Hacker 1990: 546).

Termino „Kriterium“ vartojimo pradþia sutampa su vadinamuoju „verifikacionistiniu“ Wittgensteino kûrybos laikotarpiu, „Filosofinëmis pastabomis“ ir „Filosofine gramatika“. Taèiau išskleistà formà mąstymas apie kriterijus ágijo „Mëlynajame sàsiuvinyje“.

Kriterijaus problema kyla ið reikðmës kaip vartojimo sampratos, kuria Wittgensteinas nutraukë bet kokà ryðà su reikðmës teorija: „þodþio reikðmë yra jo vartojimas (*Gebrauch, use*) kalboje“ (§ 43) (Wittgenstein 1958: 20). Susiformavus alternatyvai „vartojimas“ arba „teorija“, natūraliai kyla klausimas, *kodël* (kuo remiantis – jeigu apskritai *remiantis*) mes sakome viena, ne kita. Á tai ir turëtø atsakyti klausimas apie þodþio vartojimo kriterijus: já klausdami mes bandome ne kapkà pasakyti *apie* kalbà (teorija), bet bandome *áþiþiūrëti á* já (reikðmë kaip vartojimas).

Prieð atlikdamas naujà minties judesà „Mėlynajame sàsiuvinyje“, Wittgensteinas pateikia pavyzdžius, kuriais demonstruoja, kad yra iðraiðkø, kurios ne tik nereikðkia objektø, bet ir nurodo pojùèius, niekaip nesusijusius su objektais. Ðiø pavyzdþiø tikslas yra árodyti, kad ne visuomet þodþio vartojimo kriterijus yra parodyti á objektà (jeigu tai vardas), arba nurodyti faktà (jeigu tai sakiny) (taip manyti siùlè jis pats savo ankstesniuøjù kùrybos laikotarpiu „Loginiame-filosofiniame traktate“). Tokias iðraiðkas Wittgensteinas vėliau pavadinò *Äußerung*. Tai yra vidinès tikrovès „ið-iðorinimas“ arba manifestacija kalboje. Jo pavyzdþiu galètø bûti suðukimas „Man skauda“, tiesiogiai iðreiðkiantis vidinè tikrovè, bet jos neapraðantis. Panaðiai ir pasakymu „Tikiuosi, kad B ateis“ nurodomas tikėjimo pojûtis yra konkretus, tik su B atėjimu susijæs jausmas, apėmæs sakantjà Ðioje iðraiðkoje „B“ yra ne funkcijos argumentas, bet vardo indeksas pagal analogijà pasakymui „Braitø liga“. Tai reiðkia, kad jis ið iðraiðkos negali bûti paðalintas, nepadarant þalos iðraiðkos prasmei. Jis negali bûti pakeistas vardo kintamuoju. Pojûtà þyminti iðraiðka, net jeigu jà sudaro keli þodþiai, vis dëlto toliau yra neanalizuojama. Tai reiðkia, kad nors pojûtis nėra objektas, bet jà kaip kapkà *vienà* gali þymėti keli þodþiai. Palyginimui: Fregei keli þodþiai gali þymėti vienà objektà ir bûti jo vardu (Frege 1970: 57). Galima numanyti, kad Frege á pojûtà *galèjo* þvelgti kaip á objektà. Tuo jis skirtøsi nuo vėlyvojo Wittgensteino. Tuo tarpu „Traktate“, ankstyvuøjù Wittgensteino kùrybos laikotarpiu, yra pasakyta: „Natùralu sumaiðyti funkcijø argumentus su vardø indeksais. Nors ir argumente, ir indekse atpaþástame juos apimanèio þenklo reikðmè. (...) (Varde „Julijus Cezaris“ „Julijus“ yra indeksas. Indeksas visuomet yra objekto, prie kurio vardo jà prijungiamo, apraðymo dalis, pavyzdþiui, Cezaris ið Julijø giminès)“ (5.02) (Wittgenstein 1974: 72, 73). Vardo indeksas ið vardo negali bûti atimtas: kompleksinè iðraiðka „þymètu (indeksuotu) vardu“ þymi vienà objektà. „Mėlynajame sàsiuvinyje“ vardo indekso tema pratasiama, kalbant apie pojùèius: „Mes galima apraðyti ðiuos atvejus pasakydami, kad mes turime pojùèius, nenurodanèius objektø. Pasakymas „nenurodantis objektø“ áveda gramatinè perskyrà. Jeigu apibùdindami tokius pojùèius mes vartojame þodþius „bijoti“, „ilgėtis“, ðie veiksmo þodþiai bus intranzityviniai; „að bijau“ bus analogiðka „að verkiu“. Mes galime verkti dël kapko, bet tai, dël ko mes verkiame, nėra verkimo proceso sudedamoji; tai yra, mes galètume apraðyti visa, kas nutinka, nepaminèdami, dël ko mes verkiame“ (Wittgenstein 1958: 22). Ar kompleksinè pojùèio iðraiðka „Tikiuosi, kad B ateis“ ir intranzityviniai veiksmo þodþiai nepakeièia „Traktate“ iðdėstyto vardo kaip proþenklio sampratos? Pagal vėlyvosios filosofijos pradines áþvalgas iðraiðka „Tikiuosi, kad

B ateis“ gali bûti laikoma tokia pat neskaidoma ir „elementaria“ kaip ir „Traktato“ „pirminiai þenkloi“ (vardai, neskaidomi jokiais apibrėþimais), jeigu ji apraðo ypatingà, tik su B atėjimu susijusà pojûtà „Tikėjimas, kad B ateis“ yra kapkas vientisa ir neanalizuojama (panaðiai kaip ir „Nepinau, ko verkiu“ gali apraðyti toliau neanalizuojamà jausmà). Vadinas, paprastà (neskaidomà) dalykà gali iðreikðti sudėtinga iðraiðka. Ði áþvalga ágalina þengti tolimesnà þingsnà, keliant klausimà: jeigu þodþiais þymimo dalyko paprastumas nėra analogiðkas iðraiðkos paprastumui, ið kur mes *þinome*, kà pasakyti, arba, kitaip tariant, koks yra þodþio vartojimo kriterijus, jeigu tai, kà nurodo þodþiai, nėra nei daiktas, nei faktas? Á problematikà patenka neobjektinio kalbos vartojimo (pojùèio kalbos) pavyzdþiai.

Èia mes susiduriame su dvejopa *kriterijaus* ir *simptomo* problema. Autoritetingasis Wittgensteino tyrinėtojas Hackeris paþymi, kad „nors „Mėlynasis sàsiuvinis“ kriterijaus sàvokà áveda kaip techninà terminà (term of art), „Mėlynojo sàsiuvinio“ pateikiamøje termino vartosenoje esama akivaizdþio nenuoseklumø. Tad „Mėlynojo sàsiuvinio“ kriterijø ataskaitos egzegezè turi bûti ypaè atsargi, ir bet koks vėlesniø „kriterijø“ vartosenø palyginimas su „Mėlynuøjù sàsiuviniu“ turi patikslinti, apie kurià „Mėlynojo sàsiuvinio“ dalà yra kalbama“ (Hacker 1972: 285). Pirmiausia aptarsime tà kriterijaus sampratà, kuri yra pateikiama kriterijaus ir simptomo perskyroje. Ji yra bùdinga tik „Mėlynajam sàsiuviniai“.

Kriterijaus terminas yra pristatomas kaip antitezinis terminas simptomui. Ir vienas, ir kitas atsako á klausimà „Ið kur tu þinai, jog yra taip ir taip?“. „Jeigu medicinos mokslas angina vadina updegimà, sukeltà tam tikros bacilos, ir mes atskiru atveju klausiamo „Kodėl tu sakai, kad ðiam þmogui angina?“, tuomet atsakymas „Að aptikau tokià ir tokià bacilà jo kraujyje“ mums pateikia kriterijø arba tai, kà mes galètume vadinti anginos apibrėþimo kriterijumi. Jeigu, kita vertus, jo atsakymas bûtø „Jam gerklès updegimas“, tai mums pateiktø anginos simptomà. „Simptomu“ að vadinu *fenomenà*, apie kurà patyrimas mums sako, kad jis vienu ar kitu bûdu sutampa su mûsø apibrėþimo kriterijumi“ (Wittgenstein 1958: 25), taria Wittgensteinas. „Simptomai yra aptinkami patyrimu, bet kriterijai yra ávirtinami pagal konvencijas“, komentuoja Hackeris (Hacker 1972: 290). Kriterijaus ir simptomo perskyrà pakartoja apibrėþimo ir hipotezès perskyrà: apibrėþiama pagal kriterijø, hipotezè formuluojama pagal simptomà. Kriterijus yra „ne-induktyvi þodþio vartosenos evidencija“, evidencija, galiojanti *a priori* (Hacker 1972, 293). Simptomas yra induktyvi, ið patyrimo kylanti evidencija. (Jeigu pakartosime iðraiðkos „Tikiuosi, kad B ateis“ analizè, pasakymas „Tikiuosi, kad B ateis, kadangi mane yra apėmæs jausmas „Tikiuosi, kad B ateis“ bus tautologiðkas

arba tiesiog laisvas būdas pateikti jausmo apibrėpimą; pasakymas „Tikiuosi, kad B ateis, kadangi mane visuomet apima šis jausmas, ateinant B“ bus hipotezės formulavimas pagal simptomą). Tačiau Wittgensteinas pastebi, kad praktikoje juos aiškiai išskirti neámanoma, nebent darant sprendimą *ad hoc*: „Gali būti praktiška apibrėpti šodá vienà fenomenà laikant apibrėpimo kriterijumi, bet mes galime būti lengvai átikinti apibrėpti šodá pagal tai, kas mūsų pirmuoju vartojimu buvo simptomas“ (Wittgenstein 1958: 25).

„Filosofiniuose tyrinėjimuose“ yra pastaba, iliustruojanti kriterijaus ir simptomo perskyros problemà *be šio termino*: „Mokslinio apibrėpimo nepastovumas: tai, kas šiandien laikoma empiriniu reiškiniumi, lydinėiu reiškiná A [– tai būtø simptomai, *S. P.*], rytoj bus panaudota jam apibrėpti [taps kriterijumi, *S. P.*]“ (§ 79) (Wittgenstein 1958: 37, 38). Nors kriterijø ir simptomø maišatis gali neturėti átakos mūsų praktikai (daktarai gali mus gydyti ir nesprasdami, kurios iš ligos apraiškø yra kriterijai, o kurios – simptomai), ji parodo grieptø ribø brėpimo regimybæ mūsų mástyme: „Mes negalime aiškiai apibrėpti sąvokø, kurias vartojame, ir ne dėl to, kad mes neápinome jø tikrojo apibrėpimo, bet dėl to, kad joms nėra tikrojo „apibrėpimo“ (Wittgenstein 1958: 25). Tai gali turėti ddielø pasekmiø mūsų mokslui kaip „grieptø ir patikimø apibrėpimo statinio“ vaizdiniai: labai gali būti, kad reiškinius mes apibrėpiame pagal juos lydinėius reiškinius (simptomus), galvodami, kad logiška apibrėpiame juos pačius (pateikiame kriterijus). Ir visa bėda tai, kad mes neápinome, kada apibrėpiame pagal kà. Todėl gali būti, kad ten kur mokslininkai tariasi apėiuopæ „patá dalykà“, jie visà savo teorijà grindžia *vienu* tà dalykà lydinėiu empiriniu reiškiniumi, ir taip visa dalyko esmė ampiams pasislepia nuo mūsų þvilgsnio.

„Mėlynajame sąsiuvinyje“ Wittgensteinas paþymi, kad filosofija kalbos tyrinėjimui daþnai pasitelkia lyginimà su kalkuliacija, tarsi reikðmė galėtø būti perteikta kiekybiniais metodais, taikomais moksle ir matematikoje. Tačiau kalba nėra pirminis kalkuliacijos objektas. Savo praktikoje kalbos mes nevartojame kaip skaiėiavimo: „Mūsų áprastas kalbos vartojimas retai kada atitinka šá tikslumo standartà“ (Wittgenstein 1958: 25). Mes negalime pateikti tiksliø apibrėpimø, kadangi reikðmė – sako „Mėlynasis sąsiuvinis“ – priešinasi sutapatinimui su galimybėmis būti apskaiėiuota: „Jeigu jūs norite nubrėpti grieptas ribas, jūs galite jas brėpti kaip jums patinka, ir šios ribos niekuomet visiškai nesutaps su realiu vartojimu, kadangi jame nėra grieptos ribos“ (Wittgenstein 1958: 19). Tarus, kad „šodpio reikðmė yra jo vartojimas kalboje“, reikalavimas vartojimui „nubrėpti grieptas ribas“ tampa kaþkuo tuðėiu ir nenatūraliu: „Kriterijø ir simptomø neapibrėptumas yra vienas iš daugelio Wittgensteino nuolatinio

anti-fregeinio ir anti-traktatinio *natūralaus* kalbos neapibrėptumo tvirtinimo“ (Hacker 1972: 295).

Tolimesnėse „Mėlynojo sąsiuvinio“ eilutėse kriterijaus terminas yra vartojamas ne tokia technine prasme. Nors Wittgensteinas kalba apie kriterijø kaip *fenomenà*, kuriuo remiantis apibrėpiame ir „surandame“ šodá, šis fenomenas yra *gramatikos* dalis (kaip reiškinys, siejamas su áprastomis kalbinėmis išraiškomis).

Kokiu būdu mes nusprendþiame, kad kaþkam skauda dantá? Koks yra mūsų kriterijus pasakymui „Smitui skauda dantá“? Tai priklauso nuo to, kokiu būdu mes išmokstame šodpio „kaþkam skauda dantá“ prasmæ: „Kai mes mokėmės frazės „tam ir tam skauda dantá“ vartojimà, mums buvo nurodyti tam tikri tø, kuriems esà skauda dantá, elgesio tipai“ (Wittgenstein 1958: 24). Á tai galima atsakyti: „Bet juk elgesys nėra kaþkas šodpinio!“ Tačiau jeigu matome kaþkà laikantis uþ skruosto, *esame* linkæ sakyti ar klausti „Gal tau skauda dantá?“ Tokiu būdu elgesio tipas ágyja šodpinæ prasmæ, o sakiniai „laikytis uþ skruosto“ ir „skaudėti dantá“ ágyja konvencionalø sàryšà. Todėl kriterijø klausimas gali būti aptartas santykiø tarp *sakinio* plotmėje (netgi judesiai ir laikysenos tampa gramatikos dalimi). Ðitaip sakinyje „laikytis uþ skruosto“ tampa kriterijumi sakiniui „skaudėti dantá“, o visa kriterijø problema gali būti aptarta, remiantis vien šodpio vartojimu („lingvistinio posūkiø“ prasmė: šodpius mes pasirenkame pagal kitus šodpius, kurie èia galėtø būti pasakyti).

Ðiame tyrinėjimo etape derėtø átvirtinti tokia sąvokà, kaip „kriteriologinë evidencija“. Kriteriologinë evidencija yra tas akivaizdumas, kurio verėiami pasakome viena, o ne kita. Kaip matyti, kriteriologinë evidencija gali būti pati išsakyta sakiniiais. Kyla klausimas, ar santykis tarp sakiniø, kurie yra kriteriologinë evidencija, ir sakiniø, kuriuos jie grindžia, yra implikacijos santykis? T. y. ar iš kriterinio sakinio logiškaai būtinaí seka kitas sakinyje? Realybės paþinimui tai yra fundamentali problema, nors ir sprendþiama „santykiø tarp sakiniø“ plotmėje. Wittgensteinas vėliau „Mėlynajame sąsiuvinyje“ raðo: „Dabar jeigu að pasakyčiau „Að matau savo rankà judant“, tai iš pirmo þvilgsnio, regis, presuponuotø, kad að sutinku su sakiniu „Mano ranka juda“. Bet jeigu sakiná „Að matau savo rankà judant“ að laikysiu viena iš evidencijø sakiniui „Mano ranka juda“, antrojo teisingumas, aiðku, nėra presuponuojamas pirmojo teisingumo. Todėl būtø galima pasiūlyti išraiškà „Atrodo, tarsi mano ranka judėtø“ vietoj „Að matau savo rankà judant“. Bet ši išraiška, nors ji ir nurodo, kad mano ranka gali atrodyti judanti iš tiesø nejudėdama, vis dėlto gali teigti, kad galø gale privalo būti ranka, kad ji atrodytø judanti, kad mes lengvai galėtume ásivaizduoti atvejus, kai sakinyje, apraðantis vizualià evidencijà, yra teisingas, ir vis dėlto kitos evidencijos priverèia mus sakyti, kad að neturiu rankos“

(Wittgenstein 1958: 51, 52). Tai reiškia, kad kriteriologinė evidencija neimplikuoja, ir kriterinis santykis tarp sakinių nėra implikacijos santykis: „p“ gali būti „q“ kriterijumi, „p“ gali būti teisinga ir „q“ gali būti klaidinga (Hacker 1972: 289). Taip trumpai kriterijø semantika atsiriboja nuo teisingumo sąlygø semantikos.

Svarbu pažymėti ir tai, kad sakinio „p“ *symptomai* nėra šio sakinio prasmės dalis. Kriterijai, atvirtinti konvencijomis, yra. Todėl kriterinis santykis, nors ir nebūdamas implikacija, yra griežtai loginis ir *a priori* (būtent tai ir pasako teiginys, kad išraiškos kriterijai yra išraiškos *gramatikos* dalis): „Sakinio (...) apie fizinius objektus gramatika kiekvienam tokiam sakiniui leidžia galybė evidencijø. Sakinio „Mano pirėtas juda“ gramatikà apibūdina tai, kad aš sakinius „Aš matau jà judant“, „Aš jauėiu jà judant“, „Jis mato jà judant“, „Jis sako man, kad jis juda“, laikau evidencijomis jam“ (Wittgenstein 1958: 51).

Iš to galima padaryti išvadà, kad 1) šodpiø vartojimo kriterijais gali būti *kiti* šodpiai; 2) kriterinis santykis yra silpnėsnis uš implikacijà, taėiau, būdamas gramatiniu santykiu, stipresnis uš indukcijà.

Èia kyla ne etinė, bet loginė vartojamos išraiškos nuodirdumo problema. Ji yra ypàè aktuali „pojūėø kalboje“. Aišku, visada galima pasakyti, kad kito šodpiai gali būti klaidingi ir tegali būti nuodirdumo simuliacija. Taėiau ar tai reiškia, kad kaėkas atimama iš šodpio gramatikos? Nuodirdumas ir melavimas neturi àtakos taisyklingam kalbos vartojimui: „Kai kuriais atvejais taisyklė sako, kad nėra būdo atskirti, ar asmuo nuodirdus ar sako tiesà“ (Canfield 1997: 268). Melavimas taip pat turi savo taisykles; taėiau tai jau atskiras kalbos šaidimas, „kurio turi būti išmokstama taip pat, kaip bet kurio kito“ (§ 249) (Wittgenstein 1958: 90). Melagis puikiausiai šino, kokios *išvados* gali būti padarytos iš jo sakiniø. Būtent tai – kad iš jo šodpiø bus *sprendžiama* (*κρτυειν*) apie išvadas – ir yra loginė melavimo sėkmės prielaida.

Sekdami tolimesnà kriterijaus sampratos evoliucijà, skaitome „Lapelyje“ („Zettel“): „Niekas nėra labiau àprasta nei išraiškos prasmei svyruoti, fenomenà kartais laikant dalykø padėties simptomu, kartais kriterijumi“ (§ 438) (Wittgenstein 1967). Ši pastaba paraleliai pakartoja pastabà „Filosofiniuose tyrinėjimuose“ apie moksliniø apibrėpimø nepastovumà ir gali paskatinti tokioms mintims: mes ne tik kad kartais moksle reiškinius apibrėpiame pagal lydinėius reiškinius, bet daėnai kokybinius kriterijus pakeiėiame tuo, kà galima išmatuoti, ir atvirtiname jø vietoje. Todėl moksle nuolat keiėiasi sakiniø prasmė ir šodpiø reikėmė, o šis „reikėmės poslinkis paprastai yra nepastebimas“ (Hacker 1972: 294). Iš to kyla nauja àvalga, kad kriterijø pasikeitimas yra reikėmės pasikeitimas.

Todėl Wittgensteinas pabrėpia normalumo sąlygø svarbà: „Kaip raėydami mes išmokstame tam tikrà pagrindinà raidpiø formà ir po to jà varijuojame, taip mes pirmiausia išmokstame tam tikrà daiktø stabilumà kaip normà, kuri vėliau gali būti kaitaliojama“ (§ 473) (Wittgenstein 1969: 62). Jeigu vaikas rėkia, mes manome, kad jam kas nors atsitiko; jeigu verkia mūsø draugas, mes bandome jà paguosti; jeigu kaėkam teka kraujas, mes skubame jà sustabdyti. Visa tai yra mūsø elgesio kriterijai, kuriuos išreikėdami kaip santykius tarp sakiniø, sakytume taip: „Vaikas rėkia“ yra kriterijus sakinio „Jam kaėkas atsitiko“; „Jis verkia, bet nesusišeidàs“, vadinasi „Jam liūdna“; „Jam teka kraujas“, vadinasi „Turiu jà sustabdyti“. Šitaip mes màstome ne induktyviai. Indukcija yra praeities tarpininkavimu pagrėstas procesas. Tam, kad mes kà nors paguostume, paprastai nereikia išvedimo. Á vaiko verkmà mes linkė sureaguoti *savaime*, tarytum sprendimo apie tolimesnės išvadas aktas būtø daromas būtent *be* eksplikitinio sprendimo. Spràsti pagal kalbà kalboje yra norma. Tai ir nori pasakyti Wittgensteinas: „Tik normaliais atvejais šodpiø vartojimas yra aiškiai nurodomas (...)“ (§ 142) (Wittgenstein 1958: 56). („Normaliø atvejø“ sąvoka yra ta, kuriai nereikia eksplikacijos: kaėkas, kas mums aišku be paaiškkinimo). Mūsø spontaniškumà galėtø sutrikdyti nebent tai, jei norma taptø nenormalumas: mus ištisai apgaudinėtø, ir mes sakytume: „Jis verkia“ tėra kriterijus, jog jam iš tiesø „Niekas nėra“. Šis iškreiptas samprotavimo apie kalbà būdas tėra iškreiptos bendravimo situacijos išdava. Taėiau šodpiø vartojimas šiuo atveju jau nebėra taip aiškiai savaimingai nurodomas, kaip tuomet, kai jà diktuoja pati kalba, kylanti kaip natūrali reakcija á natūralias aplinkybes ir àprastus elgesio kodus. Samprotavimas èia tėra priedas prie to, kà mums norėtøsi *savaime* sakyti kitomis, neiškreiptomis aplinkybėmis (jei nebūtume patyrė sistemingos apgavystės, kuri kada nors gali apgauti ir patà apgavikà).

Tokà kalbos vartojimo kriterijø ir normaliø reakcijø neteorinà savaimingà sąryšà derėtø vadinti „vidiniu“. *Savaime* suprantama, kriterijai ne visuomet veikia vienodai ir išraiškø vartojimas yra susijęs su tam tikromis „kriterijø skalėmis“. Melo ir simuliacijos galimybė tam tikromis aplinkybėmis išlieka didesnė, tam tikromis mažesnė (juk būtø nenormalu nepasimokyti iš to, kad buvome daugelà ar keletà kartø apgauti). Wittgensteinas aprašo tokà atvejà: „Aš sakau: „Ten stovi kėdė“. Kas, jei einu prie jos, norėdamas jà paimti, o ji staiga išnyksta iš mano akiø? – „Vadinasi, ten buvo ne kėdė, o savotiška iliuzija“. – Taėiau po kelio sekundpiø vėl jà matome ir galime paliesti ir t. t. – „Vadinasi, vis dėlto kėdės ten būta, o jos išnykimas buvo savotiška iliuzija“. – Bet, tarkime, po kurio laiko ji vėl išnyksta, – arba atrodo išnykstanti. Kà dabar turime sakyti?“ (§ 80) (Wittgenstein 1958: 38). Ar kėdės vizualinė evidencija yra pakankama sakyti, kad „ji ten stovi“? Ar

mes turime ieškoti kitø kriterijø – o gal suabejoti savo paėio sugebėjimais? Ar mes turime suabejoti *kėdės* ar *savo* normalumu? Šis klausimas lieka atviras, nors, reikia pripažinti, mes taip pripratę prie fiziniø daiktø stabilumo (normaliai jie neišnyksta – o „kriterinės taisyklės valdo mūsų sprendinius tikrai normaliomis pritaikymo aplinkybėmis“ (Canfield 1997: 269)), jog būtume labiau linkę tam tikrus nukrypimus nuo normos priskirti sau. Ar kėdė yra kėdė ir ar aš esu aš, jeigu jau taip atsitinka?

„Asmens kriterijø ávairovė“, kaip Wittgensteino pasakyta, yra didžiulė (Wittgenstein 1958: 51). Tačiau ar visi dalykai turi daugybę kriterijø? Tai, ką mes ėia pasakysime, gali būti prasmingai pasakyta tik konkrečiomis aplinkybėmis. O ką mes atsakytume á tokia repliká: „Aš elgiausi kaip *ne* aš“. – „Bet ar tai ið tikrøjø buvau *aš*“?

Kaip matyti ið ūio pavyzdžio, kriterijø semantikai nėra būdingas Negalimo Treėiojo dėsnis (atsakymai „aš“ arba „ne aš“ nevisiškai atspindi paties klausimo prasmę). „Klausimas „Ar þuvys galvoja?“, sako Wittgensteinas „Lapelyje“ (§ 117) (Wittgenstein 1967), „neegzistuoja mūsų kalbos vartojime“. Yra klausimø, á kuriuos mūsų kalba negali atsakyti „Taip“ arba „Ne“. Šios minties ūpuominá randame ir 352-ame „Filosofiniø tyrinėjimø“ fragmente: „Ėia pasakymas „Nėra jokios treėios galimybės“ arba „Bet negali būti jokios treėios galimybės!“ iðreiðkia mūsų nesugebėjimá nukreipti þvilgsná nuo ūio vaizdo, kuris atrodo taip, tarsi jame turėtø būti ir problema, ir jos sprendimas, tuo tarpu *jauėiame*, kad ūitai nėra“ (Wittgenstein 1958: 112). Tikrovė, atseit, turi atitikti vaizdá „Taip“ arba „Ne“ būdu. Tačiau esama situacijø, kurios parodo, kad klausimas blogai iðkeltas, ir tai visai paprastai gali būti paaiðkinta tuo, kad iðraiðkos kriterijai nefiksuojami „Taip“ arba „Ne“ būdu. (Ká turi namø tvarkytoja atsakyti á klausimá: „Ar jūs jau nustojote gurdnoti konjaká rytais?“ Juk ji yra padori moteris.) Sugrápdami prie pavyzdžio „aš elgiausi kaip ne aš“, paklauskime, ká mes ið tikrøjø norėjome tuo pasakyti? Tikriausiai „Aš elgiausi ne taip, kaip visada“. Bet kaip su „Ar tai ið tikrøjø buvau *aš*“? Ar ėia gali padėti mano kũno aprašymas kaip „Aš“ kriterijus? Ar klausiantájá jo situacijoje toks atsakymas patenkintø? Nuogas „Taip“ arba „Ne“ niekaip nenumaldytø klausianėiojo nerimo, vadinasi, bivalencijos logika ėia netinka. Todėl problemos sprendimas gali ir turi būti pavadintas ne teoriniu, bet *praktiniu* (galbūt á klausimá, ar paðnekovas, iðgyvenantis tapatybės krizę, buvo „jis“ ar „ne jis“, atsakytø ne „Taip“ arba „Ne“, bet pokalbis su juo). Treėiuoju kriterijø semantikos bruoþu ávardysime 3) neteorinę normalumo sąlygø svarbá; o ketvirtuoju 4) Negalimo Treėiojo dėsnio atsisakymá.

Kodėl simptomai negali būti laikomi þodžio vartosenos „pagrindais“, kalba vienas ūia tema iðraiðkingiausiø „Filosofiniø tyrinėjimø“ fragmentø: „Svyravimas gramatikoje tarp kriterijø ir simptomø su-

darø áspūdá tarsi būtø tik simptomai. Pavyzdþiui, sakome: „Patyrimas moko, kad kai barometras krinta, tuomet lyja, bet jis taip pat moko, kad lyja, kai turime tam tikrus drėgmės ir ūalėio pojūčius, arba toká ir toká vizualø áspūdá. Argumentuojant tai teigiamai, kad ūie jusliniai áspūdþiai gali mus apgauti. Tačiau neapmástoma tai, jog tas faktas, kad klaidingas áspūdis yra kaip tik lietaus áspūdis, remiasi apibrėþimu“ (Wittgenstein 1958: 112, 113). Subjektyvus áspūdis gali būti teisingas (ká ėia kalbėti apie „teisingumą“, jei mes tai *jauėiame*, t. y. tai mums yra), tačiau spręsti, kad lyja, gali būti klaida. Subjektyvus áspūdis *neimplikuoja* dalykø padėties, tačiau tai, kad ūá áspūdá vadiname „lietumi“, nurodo kriteriologinę semantiká (mūsų subjektyvūs áspūdþiai ėina á lietaus apibrėþimá). Šie subjektyvūs áspūdþiai yra þodžio „lietus“ vartojimo kriterijus, nepriklausomai nuo to, ar ið tikrøjø lyja. Gramatika yra autonomiška. Ið ūio principo iðplaukia ir ypatingas mūsų iðraiðkos kaip *Áußerung* pobūdis.

Áußerung yra vidinės tikrovės ið-iðorinimas kalboje. Tačiau *Áußerung* neturi evidencijos. Pojūtis, kurá tokia iðraiðka manifestuoja, nėra jokia evidencija, á kuriá būtø galima nurodyti. Tai reiðkia, kad *Áußerung* neturi kriterijø: „Asmuo þodá taiko ne pagal kriterijus, bet pagal tai, kaip jis iðmoko já taikyti atitinkamu atveju“ (Johnson 1993: 25), t. y. tokio pobūdžio pasakymai yra iðmokstami ilgomis pratybomis (o kai kada ir neiðmokstami – kaip kad þmonės nesugeba iðreikšti savo jausmø). Tačiau pati ūi iðraiðka gali būti kriterijus kitiems pasakymams – „kai yra kriterijai apie kitá asmená pasakyti, kad jam skauda, paėiam asmeniui tai pasakyti apie save kriterijø nėra“ (Johnson 1993: 25). Todėl Wittgensteino þodþiai „Vidinis procesas reikalauja iðoriniø kriterijø“ (§ 580) (Wittgenstein 1958: 153) gali būti svarstomi ne tik sąmonės filosofijos ir biheviorizmo, bet ir kalbos filosofijos kontekste. „Iðoriniai kriterijais“ ėia (daþnai) turi būti laikomi þodþiai, *Áußerungen*. *Áußerung* iðtariama be „pagrindø“, tačiau pati gali būti „pagrindais“: „psichologiniø pasakymø [– taip kai kurie tyrinėtojai vadina *Áußerungen*, S. P.] gramatika nurodo, kad tai, kas sakoma, yra to, kas vyksta, kriterijus“ (Johnson 1993: 13). Tačiau kaip atpažinti, kad iðraiðka pavartota „teisingai“?

„Kaip atpažstu, kad ūi spalva raudona? – Vienas ið atsakymø būtø toks: „Mokiausi lietuviø kalbos“ (§ 381) (Wittgenstein 1958: 117). Mūsų atsakymas atsiremia á konvencijá – gramatiká, kuriá sudaro þodþio ir (spalvø) pavyzdþio koreliacija. Konvencionalumas yra penktasis kriterijø semantikos bruoþas (5), ir, nors paminėtas paskiausiai, ne paskutinis. Konvencijoje ir reikia ieškoti mums rūpimo „teisingumo“. Paprasėiau pasakius, mes turime kalbėti taip, kaip yra priimta kalbėti, nes tik tokiu atveju galimybė, jog būsime suprasti (t. y. jog ið mūsų þodþio bus padarytos kuo teisingiausios ir tiksliau-

sios išvados), yra didžiausia. Susitarimas yra tarpasmeninio kalbos vartojimo ir bendravimo laidas: „sprendimas priklauso nuo susitarimo ir nuo patikrinamumo – nuo vieno asmens sugebėjimo patikrinti kito termino vartoseną“ (Kripke 1982: 99). Ar vaikas teisingai vartoja žodą „stalas“, patikrinti nesunku. Tačiau kaip patikrinti *Äußerung* vartojimą, jei *Äußerung* neturi kitø kriterijø nei pasakymo nuodirdumas? Juk kitas negali jausti *mano* skausmo (tai gramatinė pastaba). Anot Kripkes, Wittgensteino 580 fragmentà galima interpretuoti ir taip: *Äußerung* privalo būti apinta á tam tikrà elgsenos tinklà, kuris parodo, kad vaikas moka vartoti žodà „skauda“ (vaiku, sakanėiu „Man skauda gerklà“, patikėsimė, jei jis uškimàs. Tuomet ir þinosime, kad žodà jis vartoja teisingai): „(...) išoriniai vidinio proceso kriterijai yra aplinkybės, pastebimos individo elgsenoje, kurios, kai jos yra, priverstø mus sutikti su jo išraiškomis (avowals, vok. Äußerungen)“ (Kripke 1982: 100). Jeigu kitas mano vietoje pavartotø tà patà žodà – reiškia, *Äußerung* að vartoju teisingai. Tačiau, kita vertus, eia gali kilti ir nesutarimø. Nesutarimai dėl kalbos vartojimo turėtø kelti tokia pat didelà nuostabà, kaip ir sutarimai. „Ginèai dėl žodþiø“ kartais gali būti labai svarbūs.

IŠVADOS

Wittgensteinas primygtinai siūlė atsisakyti popiūrio á kalbà kaip á kalkuliacijos objektà. Taigi postvitgenšteiniškai filosofijai visiškai atkrinta uždavinys siekti sukurti naujas kalbos teorijas (teorija eia lyginama su skaièiavimu – formule, kaip veikia ir turi veikti kalba). Filosofas turi ne konstruoti, bet *klausti*. O pakankamai ilgai klausàs, jis supras, jog nuo daugelio savo prielaidø jis turi atsisakyti. Taigi filosofo laikysena turi tapti priimanėia ir pasyvia. Gali kilti klausimas, kam yra reikalingas toks kvietistiškai nusiteikæs „tylintis filosofas“? Pirmiausia, kaip filosofas jis tylės, nes neskelbs jokio „gilio filosofinio minėio“. Tačiau *kaip þmogus* jis turės kalbėti, maþa to, savo kalbėjimo nevarþyti jokiomis išankstinėmis nuostatomis: kriterijø semantika kelia klausimà tik *po* kalbos vartojimo, o ne *prieš* já. Todėl *vis dėlto* būdamas *kalbos* filosofu, jis seks ir *þiūrės*, kà, kaip ir kada jis ir kiti sako.

Kita vertus, iš filosofo vis dėlto norima ne tik „filosofinės laikysenos“, bet ir jo minėio. Taigi, pirma, toks filosofas visada savo mintis sies su kalbos konkretumu, o ne su abstrakėia jos idėja. Antra, jam yra keliamas uždavinys ieškoti naujø būdø paþvelgti á kalbà. Suprasti kalbos vartojimo galutinai nesupras niekas. Tačiau galima pabandyti surasti naujas sąvokas (naujus þiūrėjimo būdus), kurios padėtø geriau pamatyti savo supratimà ir savo nesupratimà. Tai nereiškia, kad toks filosofas būtinai turi pripaþinti iracionalø kalbos ir tikrovės pobūdà. Tai reiškia, jog filosofas pripaþsta ne iracionalø kalbos

ir tikrovės pobūdà o mūsų paèiø tikrojo racionalumo ribas. Mat kalba veikia protingai – þmonės *vis dėlto* susikalba.

Gauta 2004 04 29

Literatūra

1. Canfield, J. V. 1997. „Wittgenstein's Later Philosophy“. *Philosophy of Meaning, Knowledge and Value*. Vol. 10. New York and London: Routledge.
2. Frege, G. 1970. On Sense and Reference. *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Ed. P. Geach and M. Black. Oxford: Basil Blackwell.
3. Hacker, P. M. S. 1990. Wittgenstein: Meaning and Mind. *Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Vol. 3. Oxford and Cambridge, Mass.: Blackwell.
4. Hacker, P. M. S. 1972. *Insight and Illusion*. Oxford: Clarendon Press.
5. Johnson, P. 1993. *Wittgenstein: Rethinking the Inner*. London and New York: Routledge.
6. Kripke, S. 1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Oxford: Blackwell.
7. Lycan, G. W. 1971. „Non-inductive Evidence: Recent Work on Wittgenstein's 'Criteria'“. *American Philosophical Quarterly*. 8.
8. Wittgenstein, L. 1974. *Tractatus logico-philosophicus*. The German text of Ludwig Wittgenstein's *Logisch-philosophische Abhandlung* with a new edition of the Translation by D. F. Pears and B. F. McGuinness. London and New York: Routledge and Kegan Paul, The Humanities Press.
9. Wittgenstein, L. 1958. „Philosophische Untersuchungen“. *Philosophical Investigations*. Ed. G. E. M. Anscombe and R. Rhees. Transl. by G. E. M. Anscombe. 2nd edn. Oxford: Blackwell.
10. Wittgenstein, L. 1958. *The Blue and Brown Books*. Oxford: Blackwell.
11. Wittgenstein, L. 1969. *Über Gewißheit / On Certainty*. Ed. G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright. Transl. by D. Paul and G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell.
12. Wittgenstein, L. 1967. *Zettel*. Ed. G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright. Transl. by G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell.

Saulenė Puėiliauskaitė

WITTGENSTEIN'S CRITERIAL SEMANTICS

Summary

The article presents Wittgenstein's problem of criteria, which distinguishes his philosophy of language from the theories of language. It is a radically non-theoretical approach to language, rather a way of its description than that of explanation. The dichotomy of criteria and symptoms allows to qualify the criteria of use as part of grammar, when symptoms are experiential phenomena, which accompany the use. Therefore it is important not to take the one for the other. The result of such a mistake is

conceptual confusion, which can obliterate the true understanding of things. Criteria of use may be certain patterns of behavior, which are incorporated into conventional uses of language. These in their turn may be expressed in words, so the problem of criteria becomes the problem of the relation between propositions or avowals. Avowals (Äußerungen) are immediate manifestations of the 'inner' reality in language (of pain, for example). To check their correctness at first sight seems to be impossible, as it depends solely on the sincerity of the speaker.

On the other hand, we can rely on 'outward' criteria, which we should observe when we investigate the use of language. So Wittgenstein proposes to observe the word and behavioral patterns that accompany the use of language, and to come to conclusions *afterwards*, without any *à priori*. When we look at the workings of language in this way, the logic of bivalence seems not to be the only characteristics of it.

Key words: criterion, symptom, the inner, avowal, evidence, convention, grammar